

In de zelfbeschikking toont zich de mens

Pieter Fokkink¹

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is in vele opzichten uniek. Daarom is het goed stil te staan bij het vijftigjarig bestaan er van. Dit te meer, omdat diegenen voor wie de *Verklaring* een directe betekenis heeft geleidelijk in aantal verminderen. De *Verklaring* was uiteindelijk een reactie op de als volledig rechteloos ervaren situatie onder nationaalsocialistische regimens. Het is gebruikelijk om 'mensenrechten' te beschouwen als onderdeel van de internationale machtspolitieke verhoudingen. Los van de vraag óf het overheersend machtspolitieke gebruik van de mensenrechten aan die rechten nu wel of geen goed heeft gedaan, gaat onderstaande beschouwing voornamelijk over de rechten van de mens in ons dagelijks bestaan. Wat betekenen mensenrechten in de dagelijkse omgang?

Universeel èn Cultureel

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is een 'verklaring' en géén grondwet of verdrag. Het is een 'verklaring', waarin een wereldomspannend *normatief* kader wordt aangereikt hoe *mensen* met elkaar dienen om te gaan. Dat veronderstelt dat ieder mens in staat is op een zodanige wijze te handelen, dat hij zich in overeenstemming met wat voor allen behoorlijk is gedraagt. Er wordt een norm neergelegd hoe het leven en samenleven er uit 'moet' zien. Als zodanig vormt het een toets voor het beschavingsniveau van een samenleving, niet alleen elders, maar evenzeer bij onszelf. Iedereen kan op elk moment en op elke plaats de *Verklaring* gebruiken als referentie, niet als juridisch bindend, maar wel als moreel verplichtend. In de preambule is de overweging opgenomen "*dat de staten, welke lid zijn van de Verenigde Naties, zich plechtig verbonden hebben, om, in samenwerking met de Organisatie van de Verenigde Naties, overal de eerbied voor en de inachtneming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden te bevorderen*". Natuurlijk zal in de diverse culturen op een andere wijze met de *Verklaring* worden omgegaan, maar dat doet niets af aan het wereldomspannend karakter er van. Welke betekenis begrippen als vrijheid, arbeid, geweten of geloof hebben is cultureel bepaald. Dat bijvoorbeeld in bureaucratisch-kapitalistische stelsels 'arbeid' gereduceerd wordt tot 'loonarbeid' wil niet zeggen dat dat de enig mogelijke interpretatie is. Zelfstandig ondernemen zou dan geen 'arbeid' zijn en 'schaduarbeid' een inconsistent begrip. Zelfs in onze eigen cultuurkring wordt er kennelijk verschillend over gedacht. We moeten daarom voorzichtig zijn om onze interpretatie van de mensenrechten aan anderen op te leggen en zeker niet als dekmantel gebruiken voor economische belangenbehartiging. Indien wij overigens vinden dat arbeid uitsluitend loonarbeid betekent, dan is 'recht op arbeid' bij ons 'recht op loonarbeid'. De culturele bepaaldheid laat de intentie dat mensenrechten universeel zijn onverlet. Hoe arbeid of eigendom worden gedefinieerd is cultureel bepaald, maar desondanks mag niemand van arbeid of eigendom worden uitgesloten binnen de voor zijn cultuur geldende interpretatie. Wat voor 'arbeid' geldt, gaat evenzeer op voor zoiets als 'geweten'. Wat 'geweten' nu precies is, is zelfs in onze cultuurkring onderwerp van discussie, laat staan dat we eenduidig kunnen vastleggen wat *gewetensvrijheid* is.² Toch laat het het universele recht op gewetensvrijheid onverlet, in de zin van dat binnen de gegeven interpretatie er geen onderscheid tussen mensen kan worden gemaakt. De opvatting dat het leven een voortdurende individuele strijd om overleven is, noch de opvatting dat leven een voortdurende uitwisseling van giften en diensten in onderlinge lotsverbondenheid is, wijzigt iets aan de grens-stellende betekenis van de mensenrechten als reikwijdte hoe ver die opvattingen directe gevolgen mogen hebben. Voorkomen moet worden dat er een hypocriet gebruik van de mensenrechten wordt gemaakt. Wat je in een situatie als 'foltering' benoemt, moet je in een vergelijkbare situatie niet ineens 'behandeling' gaan noemen. Met de *Verklaring* is géén eenduidige interpretatie meegegeven, noch is die er in vervat. Je dient er

¹ Pieter Fokkink [1939] studeerde, na lyceum^β [1956], politieke en sociale filosofie, economie, geschiedenis en rechten, was Officier van de Militaire Administratie, werkte bij een Registeraccountantsmaatschap en was ruim tien jaar werkzaam als consultant, vervolgens wetenschappelijk hoofdmedewerker en docent in de Economische Faculteit te Rotterdam en daarna bij Wijsbegeerte en Geschiedenis en uiteindelijk Wijsbegeerte in Twente. Dit artikel is gepubliceerd in *Civis Mundi*, Tijdschrift voor Politieke Filosofie en Cultuur, 37^e jaargang juli 1998, pag.139-146

² Zie dr H. Vos *Filosofie van de Moraal*, hst.7 pag 269-282; *Het Spectrum Aula* 1995

begrip voor op te brengen dat er verschillende opvattingen zijn omtrent wat een 'persoon' is; het is echter ontoelaatbaar om mensen van de onschendbaarheid daarvan uit te sluiten. Culturen veranderen met de daarbinnen geldende machtsverhoudingen. Denken wij zelf langzamerhand ook niet anders over wat 'arbeid' is, zonder aan ieders 'recht op arbeid' iets af te doen? Of, nog veel sterker, sedert de mogelijkheden van de transplantatietechnologie ons tot de wenselijkheid van orgaandonatie hebben aangezet, waarbij organen uit een 'levend' lichaam worden genomen, hebben we een nieuw begrip van 'dood', te weten 'hersendood' gecreëerd. Daarmee hebben we het mensenrecht van de onschendbaarheid van de persoon een totaal nieuwe invulling gegeven, die niet onomstreden is. De *Verklaring* kan een aansporing zijn om anders naar gebruikelijke, vanuit machtsposities opgelegde interpretaties, betekenissen en gebruiken te gaan kijken. En zo is het ook geschied. De *Verklaring* heeft een mobiliserend vermogen op grond waarvan 'verantwoording' kan worden gevraagd inzake de bestaande situatie en overstijgt daarmee de geformaliseerde rechten.

In de *Verklaring* staat de wederkerige relatie tussen mens en gemeenschap centraal, niet de mens 'los' van de gemeenschap, maar óók niet de gemeenschap 'ongeacht' de daarin verkerende mensen. De gebruikte termen 'persoon' en 'persoonlijkheid' wijzen daar op. In het spreken over de mensenrechten drukt de cultuur zich uit. Het gaat er niet om óf de mens óf de gemeenschap in termen van tegenstelling het primaat te geven, maar om te stipuleren dat elk mens in de gemeenschap telt en dat gemeenschappen zich niet van mensen kunnen ontdoen, noch dat mensen zich aan gemeenschappen kunnen onttrekken. Alle mensen hebben, ongeacht hun individuele uniciteit, het mens-zijn met elkaar gemeen en ontlenen daaraan rechten. Niet vanwege een of andere fundering in de natuur of de aard van de mens, dan wel als noodzakelijke historische ontwikkeling, doch als uitdrukking van een overtuiging dat je op die wijze met elkaar dient om te gaan. Omdat het een overtuiging is en derhalve naar 'ervaringen' verwijst, zijn mensenrechten kwetsbaar en behoeven dus permanent onderhoud en bevestiging. De *Verklaring* onderkent dat in het slot van de preambule, waar staat dat ".....ieder individu en elk orgaan van de gemeenschap, met deze *Verklaring* voor ogen, er naar zal streven door onderwijs en opvoeding de eerbied voor deze rechten en vrijheden te bevorderen, en door vooruitstrevende maatregelen, op nationaal en internationaal terrein, deze rechten algemeen en daadwerkelijk te doen erkennen en toepassen....." Toch is de beoogde duidelijke verankering van de mensenrechten in ons dagelijks bestaan ook bij ons nog niet gerealiseerd. Het denken en praten over 'mensenrechten' wordt te zeer beperkt tot acties (meestal in de vreemde), gelegenheden (zoals nu het vijftigjarig bestaan) en herdenkingen (zoals 'bevrijding'), maar is niet als vanzelfsprekend 'aanwezig' in ons handelen.

Rechten, verplichtingen en plichten

'Rechten' kunnen nimmer eenzijdig zijn. Er is géén 'invisible hand' die het najagen van uitsluitend eigen rechten als vanzelfsprekend tot een optimale samenleving coördineert. Het stipuleren van 'eigen' rechten leidt nogal eens tot gewelddadige verhoudingen. Tussen eigen recht en 'eigen richting' staan mensen in de weg als verplichtende obstakels. Juist omdat de *Verklaring* de onderlinge verhoudingen van mensen regardeert, is elk 'recht' verplichtend. Wat betekent het 'verplichtend' karakter van de rechten? Het erkennen van een recht, waardoor er een beroep op kan worden gedaan, schept een *morele verplichting* voor allen ten aanzien van het realiseren er van. De mensenrechten zijn niet 'vrijblijvend' voor ieder van ons. Wat heeft iemand aan het *recht* op asiel [art. 14], wanneer dat niet *verplichtend* is voor de anderen? Dat overstijgt iedere gemeenschap of nationaliteit. "***U heeft recht op asiel, maar wij zien het niet als een verplichting u dat te geven***", staat haaks op de mensenrechten. Evenzeer binnen gemeenschappen speelt het verplichtend karakter van de mensenrechten. Wat hebben we aan recht op arbeid, vrije beroepskeuze, rechtmatige en gunstige arbeidsvoorwaarden en op bescherming tegen werkloosheid [art.23], indien we dat ten opzichte van elkaar niet als 'verplichtend' ervaren. Indien 'rechten' slechts een zaak zijn voor diegene die er een beroep op doet en alle anderen daar geen boodschap aan hebben, dan ontkennen we het voor allen geldende gemeenschappelijke in de mensenrechten. Het gaat om de wederkerigheid. Ik kan pas een beroep doen op 'rechten', indien ik die rechten erken als verplichtend voor mijzelf; ik ben 'verplicht' mijn bijdrage te leveren aan de realisering van ieders rechten. In die zin is de *Verklaring* in alle opzichten een *normatief* kader.

Na de uitvoerige opsomming van rechten sluit de *Verklaring* af met "*iedereen heeft plichten jegens de gemeenschap, zonder welke de vrije en volledige ontplooiing van zijn persoonlijkheid niet mogelijk is*" [art.29]. Betekent het 'recht' op arbeid ook dat je de 'plicht' hebt te werken? Is het mogelijk van 'rechten' geen gebruik te maken? Rechten mogen je niet worden ontnomen en creëren een inspanningsverplichting voor allen om realisering van rechten mogelijk te maken, maar betrokkene behoudt de vrijheid van gebruik af te zien; immers anders is het geen 'recht'. Het recht op meningsvrijheid betekent niet de plicht om je mening te geven. Bij vrijheid gaat het nog steeds over 'doen of laten'. Geldt dat voor alle rechten? Concreter, bijvoorbeeld of mijn recht op een levensstandaard in tact kan blijven, indien ik door de vrijheid geen gebruik te maken van mijn recht op arbeid niet op eigen kracht in die levensstandaard kan voorzien? Het gebruik maken van 'rechten', inclusief het recht op vrijheid, is verschillend in effect. Iemand, die bijvoorbeeld van gewetensvrijheid, meningsvrijheid of verenigingsvrijheid zelf afziet, zal geen effecten oproepen via daaruit voortvloeiende claims op andere rechten. Dat is in de relatie van arbeid en levensstandaard wel het geval. De formulering dat het gemis aan bestaansmiddelen moet zijn "*ontstaan ten gevolge van omstandigheden onafhankelijk van zijn wil*" [art.25] verwijst niet naar de manier waarop met de andere rechten wordt omgegaan, doch voorkomt wel een parasitair gebruik er van. Het afzien van gebruik van rechten vormt geen grond voor claims.

De toets voor de politieke moraal in een samenleving is het praktiseren van de 'rechten van de mens'. Maken we in de praktijk niet iets ongedaan wat we als 'recht' hebben erkend? Het is bijvoorbeeld boeiend om te aanschouwen dat het lopende debat over 'waarden en normen' in onze eigen samenleving voornamelijk wordt gevoerd over zaken waarvan politici menen dat burgers last moeten hebben. Dat gaat over 'openbaar geweld' en de (on)veiligheidsbeleving die daarmee gepaard gaat. Gebleken is dat soms mensenlevens op het spel staan en dat dat dus strijdig is met het 'recht op leven'. Brandende waxinelichtjes en 'hand in hand aangedanen' zijn als bezweringsrituelen geen deugdlijke praktijk daartegen. Waar drankmisbruik in het normale verkeer een verzwarende omstandigheid oplevert, blijkt het bij gewelddadigheid een excuserende werking te hebben. Ook met het groeps karakter weten we geen raad. Waar de individualisering in het handelen afwezig is, faalt de individualisering van de strafrechtelijke sanctie. Zo wordt geweld beloond. Slechts sporadisch wordt het huiselijk geweld tussen partners en/of ouders en kinderen in de discussie betrokken. Het 'waarden en normen'-debat gaat over criminaliteit en drugsgebruik en wat daar via onderwijs en opvoeding aan te doen is. In hoeverre het verwaarloosde, wegbezuinigde en gebureaucratiseerde onderwijs nog daartoe in staat is, blijft buiten beschouwing. Zelden wordt de devaluatie van het publieke domein als probleem in die context besproken. Het 'waarden en normen'-debat is nogal eenzijdig. Die eenzijdigheid is er ook bij het in de praktijk moeten brengen van erkende rechten, zoals asiel of nationaliteit. Dan gaat het om waarden en normen, die ons iets kosten, waar we ons voor moeten inspannen, die niet gratis zijn of elders spelen. Dat raakt ons allen zeer en de te verwachten pijnlijkheid doet ons afzien van de operatie. Als het 'recht' maar goed zit, doet de praktijk er kennelijk niet zozeer toe. Elk recht dat verbonden is aan ons mens-zijn zet zich om in een morele verplichting ter realisering in de gemeenschap voor ieder van ons. Het toelaten tot het publieke domein is deswege van groot belang. Daarom mag bijvoorbeeld het kiesrecht niet gebonden worden aan nationaliteit, doch dient het gebonden te worden aan territorialiteit. Immers, er wordt pas met mensen rekening gehouden, indien zij invloed kunnen uitoefenen op het politieke proces. De kern van het politieke discours zou moeten zijn 'hoe' we de mensenrechten in de praktijk brengen. Daarom zouden de praktijk van de asielverlening en de aan nationaliteit verbonden exclusiviteit de toetsstenen voor het 'waarden en normen'-debat in onze samenleving moeten zijn. De keuze is dan of je de universaliteit van de *Verklaring* echt geïnternaliseerd hebt, dan wel dat je je met formaliteiten er van af maakt. Dat gaat nog wel eens in de populistische speeches over "waarden en normen" verloren. Je kunt niet tegelijkertijd het belang van 'waarden en normen' in de samenleving als hoogste 'goed' aanwijzen en een van de meest fundamentele waarden, zoals die van het asiel teniet doen. Juist omdat art.14 van de *Verklaring* nimmer omgezet is in een verdragsrecht, vormt de asielpraktijk de toetssteen voor de morele dimensie en de integriteit van het 'waarden en normen'-debat. Het is gemakkelijker de praktijk van de mensenrechten in China te kritiseren, dan het eigen 'huis' open te stellen voor wie wij verplichtingen hebben!

Zelfbeschikking als grondslag van de mensenrechten

De vrijheid, die we hebben om met onze rechten naar eigen inzicht om te gaan, vormen de grondslag voor onze zelfbeschikking. Zelfbeschikking heeft te maken met het feit dat wij als mensen een lichaam hebben. Zelfbeschikking is in eerste aanleg weerstand tegen aantasting van de integriteit van het menselijk lichaam, tegen ongewenste binnendringing er van en tegen manipulatie op grond van goede bedoelingen, maar het is vooral een claim tot zelfbehoud van en zelfbepaling over het lichaam als zodanig. Zelfbeschikking is het vermogen over het eigen lichaam en leven te beschikken zonder inmenging van derden. Tegen de achtergrond van waaruit de *Verklaring* tot stand is gekomen, is het *'redden van het vege lijf'* een belangrijke waarde. Nog recentelijk hebben overheden de zelfbeschikking van mensen gebruuskeerd door blootstelling aan stralingsexperimenten en ongewenste sterilisatie. Zelfbeschikking veronderstelt een vermogen om op grond van verstand en geweten [art.1] beslissingen te kunnen nemen met betrekking tot het eigen lichaam. Dat die beslissingen cultuurgebonden kunnen zijn, valt niet te ontkennen. In een cultuur met zelfopoffering als belangrijke waarde, zal iemand sneller bereid zijn het eigen lichaam, en daarmee eventueel ook het eigen leven, in te zetten voor de publieke zaak, dan in een cultuur, waarin de persoonlijke zelfverwerkelijking een hoge waarde is. In onze technologische cultuur, waarin het lichaam voornamelijk als repareerbaar en op onderdelen vervangbaar wordt gezien, is het afstaan van bloed, organen en weefsels eerder 'vanzelfsprekend', dan in een cultuur, waarin lichaam en geest als onverbreekelijke eenheid gelden. Zelfbeschikking is géén willekeur om van alles met het eigen lichaam en leven te kunnen doen. Zelfbeschikking betekent niets anders dan dat jijzelf de enige bent, die in staat is te beoordelen wat goed is voor lijf en leven. Waaraan je de normen ontleent om dat oordeel te vellen is een geheel eigen zaak. Normen zijn per definitie gedeeld met anderen, alleen niet met alle anderen. Dat je in dat oordeel rekening houdt met de context van relaties, waarin je functioneert, spreekt vanzelf. Zelfbeschikking veronderstelt immers ook zelfbeheersing en het vermogen om te handelen in overeenstemming met wat behoorlijk is. Het laat echter onverlet dat je als enige tot oordelen bekwaam bent. Dat oordeel dient in die zin gerespecteerd te worden, dat de integriteit van dat oordeel niet kan worden aangetast.

In de zelfbeschikking toont zich de mens.

Zelfbeschikking begint al met het recht op leven en het recht op onschendbaarheid van zijn persoon, waaronder tenminste het lichaam ressorteert [art.3]. Juist omdat opvattingen over 'leven', wat leven is, hoe geleefd moet worden, cultuurgebonden zijn, is aan iedereen de beschikking over het eigen bestaan gegeven. Mensen dienen zolang dat lichaam bestaat over het eigen lichaam te kunnen beschikken, hetgeen betekent dat men niet in slavernij of horigheid mag worden gehouden, noch zich daarin mag begeven [art.4]. Je kunt een toekomstige zelfbeschikking niet onherstelbaar opgeven. Dat laatste is niet onbelangrijk, omdat de zelfbeschikking onvervreemdbaar is. Zelfbeschikking is niet overdraagbaar aan anderen en derden kunnen iemands zelfbeschikking niet onteigenen. Mensen moeten permanent over zichzelf kunnen beschikken en kunnen die beschikking derhalve niet opheffen of ongedaan maken door in slavernij of horigheid te gaan. De bescherming van het fysieke bestaan als zodanig zie je evenzeer terug in de vrijwaring van foltering, dan wel van wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing [art.5]. Zelfbeschikking heeft het lichaam als basis en vormt de kern van wat we de persoonlijke levenssfeer noemen. Met name hier is de wederkerigheidseis cruciaal. Mijn zelfbeschikking impliceert de plicht de zelfbeschikking van alle anderen te respecteren. Echt respecteren houdt in dat je geen oordeel aanmatigt inzake de invulling van die zelfbeschikking. Wanneer ik de zelfbeschikking van ook maar één van de anderen niet zou respecteren, verspeel ik de realisatie van de eigen zelfbeschikking. Zelfbeschikking vormt de grondslag van de mensenrechten en behoeft niet gecodificeerd te worden.

Zelfbeschikking is een zeggenschaps categorie. Het betekent dat je zeggenschap hebt over eigen lichaam en leven. Zelfbeschikking schrijft niet voor hoe je die zeggenschap invult. Iemand die die zeggenschap invult in overeenstemming met de door haar of hem als terecht ervaren voorschriften van de Paus, de Bijbelinterpretatoren of anderszins, oefent evenzeer zelfbeschikking uit als iemand, die zich daar niet door laat leiden. Iemand die zelfbeschikking afwijst, roept ernstige twijfels op met betrekking tot z'n integriteit. Zelfbeschikking vormt de grondslag voor verantwoord handelen. Ontkennen helpt niet.

Immers, er wordt beslist en gehandeld. Niemand kan worden gedwongen beslissingen over het eigen lichaam tegen de eigen wil te aanvaarden. Je kunt je wel door anderen laten leiden. De vraag is dan aan wiens stem iemand zelf een doorslaggevend gewicht toekent, maar ook dat is zelf gekozen. Geen enkele samenleving kan voorschrijven op welke wijze de zelfbeschikking moet worden ingevuld. Er kan hooguit een voor allen geldende beperking aan de uitoefening van de zelfbeschikking worden opgelegd, indien die uitoefening de zelfbeschikking van anderen ongedaan maakt. De vraag is echter of zo iets voorstelbaar is. In tegenstelling tot 'vrijheid' concurreert zelfbeschikking van ieder van ons niet met zelfbeschikking van anderen. Of ik mijn organen wil doneren of niet, of ik mij wil voortplanten of niet, etc. laat de vergelijkbare beslissing van alle anderen ongemoeid. Bij vrijheid heb je steeds te maken met de vraag hoe de vrijheid van de een in overeenstemming te brengen is met de vrijheid van allen. Dat wil zeggen hoe het doen en laten van de een het doen en laten van de anderen beïnvloed. Er zijn nauwelijks goede redenen aan te voeren om de zelfbeschikking in te perken. In tegendeel, wij zijn er onderling aan gehouden 'respect' voor zelfbeschikking op te brengen. Zelfbeschikking is het uitgangspunt; de beperking van mogelijke gevolgen moet gelegitimeerd worden. Dat is het geval wanneer de zelfbeschikking over het lichaam leidt tot claims op 'middelen'. Dan betreden we het terrein van de 'rechten op' en dus 'het rijk van de schaarste'. Niet alles wat we met of voor ons lichaam willen, komt voor realisering in aanmerking, het moet ook 'kunnen'. Dan overschrijden we de grens van zelfbeschikking naar vrijheid. Men kan bijvoorbeeld geen eindeloze claim op orgaandonatie leggen.

Zelfbeschikking is een van de kernleerstukken in de gezondheidszorg.³ Artikel 11 van de grondwet neemt de onschendbaarheid van het lichaam over en geeft dus géén beperkingen aan de zelfbeschikking.⁴ Of iemand weefsels en organen ter beschikking wenst te stellen, is een zaak van zelfbeschikking over het lichaam. Het lichaam mag nooit door een ander gebruikt worden als middel om diens doeleinden te realiseren. Dat gaat op voor zowel de voortplanting, de medische zorg, als het orgaan gebruik. Ondanks onze technologische cultuur van het maakbare, repareerbare en op onderdelen vervangbare lichaam, blijft de morele verplichting tot orgaandonatie afwezig. Het recht op onschendbaarheid van het lichaam kun je slechts zelf opheffen.

Dat geschiedt door toestemming te geven voor allerlei handelingen, die met het lichaam worden gedaan. Het recht op onschendbaarheid impliceert derhalve de vrijheid zelf over het lichaam te beschikken. Het simpele feit dat ik iets niet kan, bijvoorbeeld omdat ik gehandicapt ben, vermindert mijn zelfbeschikking niet. Er zullen alleen meer 'derden' nodig zijn om de handelingen te realiseren, die mijn zelfbeschikking effectueren. Zelfbeschikking regardeert uitsluitend jezelf. Wat onder zelfbeschikking valt is begrensd. Niet al ons handelen, bewegen of wat dies meer zij, valt onder zelfbeschikking. Iemand kan in werkverband geen opdrachten weigeren, omdat werkweigering tot zijn zelfbeschikking zou behoren. Dan wordt het domein van de zelfbeschikking ontoelaatbaar opgerekt. Zelfbeschikking heb je niet ten aanzien van een ander. Een docent kan zich niet op zelfbeschikking beroepen om het recht op onderwijs van studenten ongedaan te maken. Sterker, hij is gehouden zijn professioneel beste inzet te leveren. In gezondheidszorgdiscussies wordt zelfbeschikking nogal eens gebruikt om hulpverleners te vrijwaren van dienstverleningsverplichtingen. Iemand die voor het realiseren van zijn zelfbeschikking 'afhankelijk' is van handelingen van derden, betreedt het domein van zelfbeschikking van die derde niet. Het handelen van een hulpverlener overstijgt het domein van de zelfbeschikking over het eigen lichaam. Het enkele feit van de afhankelijkheid geeft géén legitimatie om in de zelfbeschikking van de hulpvrager te treden. Datzelfde gaat op voor een arts, die zich niet op zelfbeschikking kan beroepen om zich in de zelfbeschikking ten aanzien van het leven van anderen te mengen. Indien dat wel zo zou zijn, dan wordt zelfbeschikking een kwestie van machtsverhoudingen. Het is dus uiterst dubieus om te spreken van conflicterende 'zelfbeschikkingen' in de hulpverlening.⁵

³ Zie Prof.dr H.J.J. Leenen *Handboek Gezondheidsrecht Samsom/Tjeenk Willink 1991/1994*.

⁴ H. Zwart en C. Hoffer *plaatsen art. 11 GW in de context van de zelfbeschikking in Orgaandonatie en lichamelijke integriteit; een analyse van christelijke, liberale en islamitische interpretaties*. Damon 1998

⁵ Th.A. Boer (red.) *Zelf beschikken? Wensen van patiënten: mogelijkheden en grenzen*. Kok 1995, par. 1.4.

Evenzeer impliceert het recht op leven de vrijheid zelf over het eigen leven te beschikken. De grootste bedreiging voor de zelfbeschikking gaat niet uit van de ideologische 'bestrijders' van de zelfbeschikking, omdat die impliciet de zelfbeschikking erkennen door voor een bepaalde 'invulling' er van pleiten. Veel erger zijn de deskundigen, die de stelling verdedigen dat in sommige gevallen mensen niet in staat zijn tot zelfbeschikking. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer ieder verzoek om hulp bij zelfdoding per definitie om een schreeuw voor aandacht wordt gekwalificeerd en aanleiding is om betrokkene voor behandeling in aanmerking te laten komen. We moeten ons daarbij goed realiseren dat wij in een technologische cultuur verkeren, waarin 'technische' oplossingen voor al dan niet vermeende problemen als vanzelfsprekend worden beschouwd. Wanneer het technocratische begrip 'behandelbaarheid' de norm gaat worden, schuilt daarin een gevaar voor de zelfbeschikking.⁶ Immers, indien men voor het kunnen uitoefenen van de zelfbeschikking eerst door derden daartoe moet worden gekwalificeerd, wordt iets wat onvoorwaardelijk is tot voorwaardelijk gemaakt. Het in staat zijn tot een oordeel over het eigen leven is een ieder gegeven. Waarin een 'professionele' hulpverlening zich van een 'technocratische' onderscheid is nu precies het onvoorwaardelijk houden van dat oordeel. In de professionele dialoog blijft 'respect' voor het zelf-beschikkende oordeel overeind. Slechts betrokkene zelf kan dat oordeel wijzigen. In onze technologische cultuur dreigt een verslaving aan de technologische mogelijkheden, waardoor een technologisch imperatief aan de samenleving wordt opgelegd. De technocratische uitbanning van de dood, speelt ons te vaak parten. Dat bleek al uit de titel van het pamflet tegen Chabot: *als de dood voor het leven*. Het lijkt de uitdrukking van morele verontwaardiging, maar het is de uitdrukking van deskundigheidsmacht. De vraag naar de eindigheid van het bestaan en het eigen oordeel daarover, wordt geheel ondergeschikt gemaakt aan de technische instandhoudingsmogelijkheden van psychiaters en juristen. Hoe beschermen we ons leven tegen een overigens goed bedoelde, doch geheel binnen een technisch kader functionerende beroepsuitoefening? De eerste stap op weg naar een technocratische samenleving wordt gezet met het 'onteigenen' van de zelfbeschikking. Ook de wijze waarop over zelfbeschikking wordt gesproken heeft een morele betekenis. In de publieke discussie over het Chabot-arrest wordt door tegenstander van 'professionele' hulp bij zelfdoding de term zelfmoord gebezigd. Dat verwijst naar een moreel vooringenomen positie, die in een publieksdiscussie talig wordt uitgedrukt. Een heel belangrijke vraag is of we in ons spreken over de invulling van de mensenrechten de realisering niet feitelijk ongedaan trachten te maken.

De verantwoordelijkheid voor mensenrechten

Rechten worden erkend en in die erkenning schuilt de verplichting de gevolgen te aanvaarden voor de wijze waarop je je tot anderen verhoudt, doch met behoud van de vrijheid ten aanzien van het realiseren van het recht; van een actueel gebruik van een recht kun je afzien. Men wordt slechts in het uitoefenen van de vrijheid beperkt door de vrijheidsuitoefening van anderen, dan wel door gerechtvaardigde eisen van de moraliteit, de openbare orde en het algemeen welzijn in een democratische gemeenschap [art.29]. Kortom het gaat om de optimale vrijheidsuitoefening voor allen. Dat wil zeggen dat de vrijheid niet ongelimiteerd is en dat in de vrijheidsuitoefening het perspectief van anderen mee begrepen moet zijn. Een 'vrij' mens is iemand die zowel in staat is een recht te realiseren, als om van realisering af te kunnen zien. In principe gaat dat op voor alle rechten, onder het voorbehoud dat het afzien van een recht niet leidt tot het claimen van een ander recht. Dat geldt evenzeer voor het recht op leven en onschendbaarheid van zijn persoon. De vereiste 'bescherming' van het recht op leven is geen andere dan de vereiste bescherming van het recht op meningsuiting, geloofsovertuiging of vakbondsorganisatie. Dat wil zeggen dat diegene, die beschermt het 'recht' niet overneemt en naar eigen inzicht invult. Recht op leven kan derhalve nooit plicht tot leven inhouden. Een ieder behoudt binnen het recht op leven de mogelijkheid dit recht niet te effectueren op dezelfde wijze als men het recht op meningsuiting niet hoeft te effectueren. Het is aan elk mens zelf gegeven hoe de rechten worden ingevuld en aan allen de verplichting die invulling mogelijk te maken en te

⁶ Deze discussie is bijvoorbeeld gevoerd door de psychiater Koerselman in zijn bijdrage aan "Als de dood voor het leven; over professionele hulp bij zelfmoord" - Van Oorschot 1995: *In dodelijke Omhelzing? De arts-patiënt relatie op het hellend vlak* - pag.39 e.v. De publicatie van de verontrusten over het Chabot-arrest van de Hoge Raad reageerden op de rechtvaardiging van de door hem gegeven 'hulp bij zelfdoding' in B.E.Chabot *Zelf Beschikt Balans* 1993.

respecteren. Daar ligt de verantwoordelijkheid voor de mensenrechten in het dagelijks bestaan.